

УДК 821.161.2-32Полтавчук.09

Ольга Подлісецька

**«СПОДІВАНА НЕСПОДІВАНКА»,
АБО НЕОТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКІ ВИМІРИ
НОВЕЛІСТИКИ ВАСИЛЯ ПОЛТАВЧУКА**

Стаття присвячена аналізу збірки Василя Полтавчука «Ім'я любові». У статті розглядаються особливості морального конфлікту у новелах письменника та два різновиди вчинків героя: інтуїтивний та традиційний.

Ключові слова: новела, традиція, неотрадиціоналізм, психологічна мотивація.

Стаття посвячена аналізу збірки Василя Полтавчука «Ім'я любові». В статті рассматриваются особенности морального конфликта в новеллах писателя и две разновидности поступков героя: интуитивный и традиционный.

Ключевые слова: новелла, традиция, неотрадиционализм, психологическая мотивация.

The Article is devoted to the analysis of literary collection «The name of love» by Vasyl Poltavchuk. In the article are examined features of moral conflict in the short stories by the given writer and two types of actions of the hero: intuitional and traditional.

Key words are: short story, tradition, neotraditionalism, psychological motivation.

Василь Полтавчук — український прозаїк, член Національної спілки письменників України. Автор книг прози «Заповітне поле» (1984), «Чи залишиться таємницею?» (1991), «Руса коса до пояса» (1997), краєзнавчих нарисів «Саврань» (1980), «Котовськ» (1987), «Неминущість минулого» (2009), «Ім'я любові» (2009), літературознавчих досліджень «Біографічний роман і проблема виховання історією» (1989), «Василь Фащенко» (2012), численних статей і рецензій у газетній та журнальній періодиці. В. Полтавчук — автор того типу літератури, про яку так сказав В. Фащенко: «Тільки чесна література, не применшуючи темних сил зла і прагнучи кращого, завжди стає на сторожі (а може, їх і менше) людей совісливих» [10, с. 3]. В. Полтавчук належить до «школи тих митців, що дослухалися голосів життя людського, не кодуую-

чи, не зашифровуючи символами природних емоцій людини і її борінь у сфері духу» [10, с. 4].

Найбільшим критиком та дослідником творчості В. Полтавчука був літературознавець В. В. Фащенко. У передмові до збірки новел В. Полтавчука критик зауважує: «Автор дотримується класичної традиції у будові стислого епічного твору: буденна фабула обов'язково має крутий поворот у своєму розвитку і новелістичний пуант. І робиться це не для приголомшення читача, а для втіхи осягнення ним сподіваної несподіванки» [10, с. 4].

В. Фащенко зазначає, що у новелістиці В. Полтавчука немає кодів та шифрів, і пояснює це загальнолюдськими поглядами на життя, висвітленими у художньому світі новел. Так, проаналізувавши новели збірки, зауважуємо, що у центрі майже кожної новели — подія, яку можна назвати традиційною. В одних новелах («Звичай наших жінок», «Продається хата», «Базарний день») зображена традиція у звичному розумінні: традиційний обряд «родини», традиція продавати хату в селі, у якій вже ніхто не живе, традиція базарювати у вихідні дні так, щоб ця робота перетворювалась у розвагу. Традиційними є і самі теми, і звернення до цих тем письменників-неореалістів (Є. Гуцало, Гр. Тютюнник, А. Колісниченко). Але чим традиційнішою є тематика новел В. Полтавчука, тим цікавішим для дослідника постає їх художній світ (адже іноді найважче знайти саме те, що знаходиться на поверхні). Як і новелісти його покоління (60–70-х рр.), В. Полтавчук творить у стильовій манері неореалізму. Цей стиль розробили митці, що, перебуваючи у модерністській системі світоглядних координат, зберегли, проте, реалістичний тип художнього мислення. Дослідниця О. Д. Турган зазначає: «Найбільш загальні тенденції в сучасному вітчизняному літературному процесі — неотрадиціоналізм і постмодернізм — передбачають обов'язкове звернення до культурних, антропологічних та онтологічних інваріантів» [8, с. 15]. При чому зазначається, що, на відміну від постмодерного світогляду, який іронізує з приводу універсальних структур, неотрадиціоналістська естетика

культурні цінності сприймає відповідно, розуміючи потребу людства в духовності [8, с. 15].

Проблематикою й власне терміном «неотрадиціоналізм» вчені зацікавилися в останній чверті ХХ століття, особливо у галузях дослідження містобудівництва та літературознавства, де традиціоналізм в його трансляційному аспекті виступав альтернативою ретроспективній сваволі [1, с. 725]. А. Гоцалюк, дослідниця цього явища, у статті «Неотрадиціоналізм як явище духовної культури» зазначає: «Наша літературна традиція оберігає етично-естетичні цінності українського патріархального селянського світу. А тому духовність «селянської» нації творить своєрідний ідеальний простір цієї літератури. Отож, якщо подивитися на проблему традиційності з цього боку, то в різні часи творцями української традиції були Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, Т. Осьмачка, Г. Тютюнник, В. Медвідь та ін.» [11]. До творців української традиції, на нашу думку, слід віднести й творчість В. Полтавчука. Повертаючись до поняття українського неотрадиціоналізму, ми можемо говорити про те, що суть його можна позначити як відновлення форм спадкування «цінностей», установок загального життя й принципів суспільного укладу. Український неотрадиціоналізм апелює до підвалин, тобто стійких складових всього життя людського роду, у тому числі й втрачених або ушкоджених у сучасному світі.

Вже сьогодні можна сказати, що культурна традиція відкриває перед людством нову перспективу свободи у сьогоденні та майбутньому на підвалинах минулого. В. М. Даренська вважає: «У першу чергу, неотрадиціоналізм — це пошуки нового імперативу, який не дозволив би суспільству розпастися на фрагменти та надав би спрямованості та смислу його подальшому розвитку» [3, с. 48]. Дослідниця переконана, що людина відчуває себе обличчям Універсуму, у якому самосвідомість людини стає завершеною, а діяльність світоутворюючою.

Повертаючись до новел В. Полтавчука, слід зазначити, що вони досить лаконічні, психологічна мотивація зведена до кількох штрихів та нюансів характеру. Натомість у новелах

присутній глибокий підтекст, характери персонажів створюються на основі одного-двох засобів (поетика імені, введення спогаду). Саме у підтексті автор звертається до духовних витоків особистості та законів серця, які розробив ще Г. Сковорода. Причому дати детальну характеристику моральних цінностей, зображених у творах, непросто. Мораль у творах беззаперечна, яскраво виражена, але важко піддається науковій характеристиці. На думку англійського філософа Е. Макінтайра, «у справжньому світі, де ми живемо, мова моралі перебуває у великому безладді. Ми справді володіємо подобою моралі, але ми втратили наше як теоретичне, так і практичне розуміння моралі» [7, с. 11]. Можливо, у зв'язку з подібною нездатністю до чіткого окреслення моральних принципів людиною, М. Мамардашвілі ввів термін «антропологічна катастрофа» для позначення наступаючої нездатності сучасної людини відтворювати ті первинні смисли, без яких неможливо жити. Стає зрозуміло, що людство ускладнило все до такої міри, що найочевидніші істини тепер слід доводити [5, с. 38].

Не зупиняючись детально на теоретичних особливостях жанру новели (пуант, вендепункт, деталь тощо) та майстерному володінні автором даною технікою (фінал, розв'язка — в одному реченні), маємо на меті дослідити антропологічні виміри (культура та мораль) у неотрадиціоналістському аспекті у новелах збірки. Пригадавши поняття М. Бахтіна «жанрове очікування», зазначимо, що у новелі це — очікування несподіваної розв'язки, яку автор іноді залишає для останнього речення, а іноді уникає взагалі, пошуки прихованого смислу у деталі, віднайдення пуанту (вираженого у зовнішній чи внутрішній дії). Так, підсвідомо читач чекає несподіванки, тримаючи у пам'яті заголовки новели, прагне чимшвидше розгадати його, але майстерність новеліста й полягає саме у тому, що розв'язка завжди несподівана. У новелах В. Полтавчука вона має традиційне розташування — наприкінці. Але характер цієї розв'язки у кожній новелі непередбачуваний. Новели побудовані таким чином, що розв'язка дійсно настає читача, мов спалах блискавки — несподівано. У чому ж таємниця новел В. Полтавчука?

У новелах В. Полтавчука, крім естетичної, присутня важлива етична категорія: мораль. Герої новел йдуть за покликом совісті, і керуються *народною* мораллю, а не мораллю, нав'язаною зовні. Дії у новелах відбуваються у селі, і, ймовірно, не через те, що автор дитинство й юність провів у селі на Савранщині. Дослідниками літератури 60–80-х років помічено: село, а не деперсоналізоване місто часто зображено фоном подій у творах того часу. У новелах В. Полтавчука, як і у новелах інших сімдесятників, концепт села поданий у іншому вимірі: як феномен духовності. Подібну думку висловив літературознавець П. Кононенко: село у творах 60–80-х років виступає не як «природне середовище», а земля не як «джерело задоволення матеріальних потреб», але як «резервуар суспільно-психологічних типів, а тому — і феномен духовності, що формується упродовж тисячоліть і зумовлюється (...) стосунками між людьми», а також «рівнем продуктивних сил, що визначає рівень свідомості та погляди на проблеми життя і смерті» [5, с. 143].

Як зауважує О. Гнатюк, народницька традиція, «хоч і видозмінена під впливом соцреалізму, але жива в українській літературі, вимагала шукати справжньої вартості в народі» [2, с. 116]. Ця народницька традиція протиставляє збереження «справжнього духу» советизованому містові, де, на думку дослідниці, було марно шукати українську традиційну культуру [2, с. 117].

Перша ж новела збірки В. Полтавчука має назву «Другий фронт». Цей фронт — непомітний одразу і начебто другорядний: жінки та діти в тилу в роки Великої Вітчизняної війни. Але інші герої новел — це вірні сини («Зустріч»), наречені військових («Ім'я любові»), люди похилого віку, які несуть мудрість поколінь («Коли настає осінь», «Руса коса», «Заповітне поле»), звичайні селяни-колгоспники («Безвідмовний Михтодь», «Баламут»), голова колгоспу («Продається хата») — це теж своєрідний «другий фронт». Вчинки цих героїв, на перший погляд, звичайні, закономірні, прогнозовані. Але це вчинки людей, на яких тримається мораль, які є певними орієнтирами у суспільстві, і, хоча іноді ці герої

переможені обставинами, як у новелах «День народження», «Безвідмовний Михтодь», «На березі ріки», їх сила — у моральності їх вчинків.

Як уже було сказано, герої новел В. Полтавчука живуть за законами серця. Існує філософська теорія — емотивізм, яка стверджує, що всі оціночні судження і, зокрема, всі моральні судження є вираженням уподобань, ставлень і почуттів. Емотивізм є теорією, що претендує дати пояснення усіх можливих оціночних суджень [7, с. 24]. Засновник цієї теорії — Дж. Е. Мур (поч. ХХ ст.). Припущенням стосовно того, чи є добром те чи те явище, Мур називає «інтуїцією»: «його не можна обґрунтовувати чи спростовувати, і неможливо навести жодних аргументів *на* або *не на* його користь» [7, с. 28]. На думку філософа, «кожен раціональний суб'єкт мусить бути сам собі суддею» [7, с. 41]. Спираючись на теорію Мура, ми проаналізували всі новели збірки, і дійшли висновку, що у багатьох з них герої здійснюють вчинки не за традицією, а за інтуїцією, хоча традиційне вирішення не викликає осуду ні у читача, ні у загалу (традиція тут розглядається у значенні вторинному, «так прийнято»). Герой у новелах вирішує ситуацію не за загальноприйнятими традиціями, а «за серцем», і це часто і є пунтом, розв'язкою новели. Автор не подає зображення подальшого стану героя, але читач інтуїтивно відчуває себе на місці даного героя, і пишається його вчинком, як наче б цей вчинок здійснив він сам. Психолог К. Ізард переконаний: «Людина переживає відчуття вини перед самою собою. Це відбувається тоді, коли вона розуміє, що її вчинок вступає у протиріччя з її характером» [4, с. 372].

Даний вислів спробуємо пояснити на прикладі новели «Ім'я любові». Головний герой новели — звичайний сільський чоловік Филімон. Знаючи, що він погоджується за платню підвезти односельців до райцентру, до нього пізнім вечором прийшла односільчанка-вчителька з проханням завестися до Котовська. Юна вчителька — «дівча та годі: якби не знав її, то й не повірив би, що вчителька. Очі її все ще готові бризнути слізьми, але вона спробувала усміхнутися мені, і в ту мить я помітив, що вона чимось схожа на Катерину.

Схожості надавав їм оцей усміх — зніяковілий, вибачливий, ніби аж винуватий. Коли він з'являвся на виду у Катерини, я знав, що вона ось-ось розплачеться»... [9, с. 76]. Аналогія з дружиною Катериною з'являється у героя і згодом, коли Любина (ім'я, що означає «любов» у перекладі з грецької) допомагає Филимону розчистити снігові замети на шляху. Здивувала його і причина, з якої Любина так терміново зібралась до райцентру: побачити знайомого, який проїздом їхав потягом через Котовськ («А ось такого випадку, щоб за один лише позирк ледве чи не півзарплати вгатити, — такого не пам'ятаю») [9, с. 78]. Пуант у цій новелі будується на зовнішній дії: коли повернувся до машини Филимон, Любина вже спала. Розв'язка новели така: «Тоді я виїняв гроші, одержані за поїздку, перерахував і обережно, щоб не потривожити сон, засунув їх у кишеню Любининого пальта. А потім заїхав на вокзал і в безсонної квітникарки купив букет хризантем Катерині. Дружині моїй, значить. Каті...» [9, с. 82]. Тут немає яскраво вираженої зовнішньої дії, але є яскравий вчинок — моральний, інтуїтивно правильний, відповідний характеру і героя, і ситуації. Якби Филимон взяв гроші, він вчинив би традиційно для загальноприйнятих норм, але вчинок вступив би у протиріччя з характером, хоча на початку новели герої постає як звичайний чоловік, що заробляє гроші на нову машину, людиною без сантиментів. Тим несподіванішою і є розв'язка-пуант твору.

У новелі «На березі ріки», навпаки, головний герой Павло Чуприна чинить за традицією, яка була (і є) актуальною для кар'єриста-приспосованця. У новелі розгортається драматичне дійство: колеги щойно призначеного на посаду голови Павла Чуприни вирішили наловити риби на юшку у заборонений період. І коли човен з рибінспектором раптом наштотхнувся на камінь і рибінспектор Тиміш знепритомнів від удару, Чуприна не пустив підлеглого Петра врятувати людину, аби не викрити своє порушення закону.

Всі новели збірки побудовані таким чином, що розповідь про загальноприйняті норми у певному суспільстві сприймається як належне для цього суспільства, аж поки у структурі

новели не проявляється дія пуанту, «блискавки», «вендепункту», коли один з героїв починає мислити по-іншому, пропонуючи інший варіант розвитку дії. Ці інші рішення, варіанти які пропонує автор, при вдумливому прочитанні і є єдино вірними у неотрадиціоналістському аспекті. Вони не завжди є вірними у традиційному підході, оскільки, як уже було сказано, традиція для героїв-присотуванців розглядається у значенні «норма», «загальне правило». У цій нормі немає поняття турботи. Філософ В. Табачковський зазначає, що один з розділів Гайдеггерового «Буття і часу» має назву «Буття присутності як турбота». «Коли нас ніщо не турбує, ми втрачаємо свою сутність; турбота повертає нас до неї», — зауважує філософ Р. Мей [6, с. 308]. Саме керуючись інтуїцією, совістю, здійснюють вчинки такі герої, як Филимон, Петро та багато інших персонажів новел В. Полтавчука, оскільки проявляють турботу стосовно своїх односельців, хай навіть всупереч власному матеріальному добробуту. Саме у цьому вимірі ми і розглядаємо неореалістичні новели В. Полтавчука як неотрадиціоналістські.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абушенко В. Л. Традиция / В. Л. Абушенко // Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. — Минск : Интерпрес-сервис «Книжный дом», 1998. — С. 724–726.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. — К. : Критика, 2005. — 528 с.
3. Даренська В. М. Культура Давньої Русі / В. М. Даренська. — Харків: Факт, 2012. — 264 с.
4. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. — СПб. : Питер, 2000. — 460 с.
5. Кононенко П. Село в українській літературі : Літературно-критичний нарис / П. Кононенко. — К. : Радянський письменник, 1984. — 344 с.
6. Табачковський В. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / В. Табачковський. — К. : ПАРАПАН, 2005. — 432 с.
7. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / Е. Макінтайр ; [пер. з англ.]. — К. : Дух і літера, 2002. — 436 с.

8. Турган О. Д. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми) : [монографія] / О. Д. Турган, Т. В. Гребенюк. — Запоріжжя : Просвіта, 2008. — 292 с.
9. Полтавчук В. Ім'я любові: оповідання / Василь Полтавчук. — Одеса : Астропринт, 2009. — 184 с.
10. Фащенко В. Мудрість простоти / В. Фащенко // Полтавчук В. Ім'я любові : [оповідання]. — Одеса : Астропринт, 2009. — С. 3–4.
11. Гоцалюк А. Неотрадиціоналізм як явище духовної культури. [Електронний ресурс] / А. Гоцалюк. — Режим доступу до джер. : fd.snu.edu.ua/info/files_articles/collection_11

Стаття надійшла до редакції 3 березня 2014 р.